

Піоро В.
(Україна)

ДО ПИТАННЯ ПРО ПОХОДЖЕННЯ НАСЕЛЕННЯ СТЕПОВОЇ УКРАЇНИ ДОБИ ЕНЕОЛІТУ ТА РАНЬОГО БРОНЗОВОГО ВІКУ В СВІТЛІ МИНУЛИХ ТА СУЧАСНИХ ЕТНОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Етнос, тією чи іншою мірою, є об'єктом дослідження широкого спектру наукових дисциплін. Специфічні риси окремих народів почали відмічати ще в глибоку давнину (твори античних авторів, замітки середньовічних мандрівників та хроністів і т.п.). Початок же вивчення етносу на наукових засадах можна віднести до другої половини ХІХ ст. Саме тоді, на тлі формування цілого комплексу методів (типологічний, картографування пам'яток, порівняльно-історичного аналізу та ін.), визнання дослідниками масового археологічного матеріалу (кераміка, знаряддя праці, прикраси та ін.) як історичного джерела, виникає думка про відповідність залишків матеріальної культури її творцям – найдавнішим племенам та народам¹. Тобто, в загальному плані, постає питання про можливість вивчення найдавнішої історії етносу та його походження на основі археологічних даних. З огляду на це, важливим є виділення серед комплексу ознак саме тих, що могли б бути етнічними показниками, які саме й притаманні конкретним людським спільностям. В другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. пошуки в цьому напрямку велись багатьма вченими. Одна з найвиразніших спроб співставлення археологічної культури та народу належить О.Монтеліусу. Г.Коссинна, дотримуючись поглядів близьких до тих, що були викладені О.Монтеліусом в статті «Про вторгнення наших пращурів на північ», намагався ототожнити, за допомогою власного ретроспективного

методу, історично відомі народи з набагато більш ранніми анонімними археологічними культурами². Однак, слід зазначити, що археологічна культура відповідає не стільки окремому етносу безпосередньо, скільки певному суспільному об'єднанню, не обов'язково моноетнічному за своїм складом.

В області ж реконструкцій етнічних процесів, що стали надбанням найдавніших періодів минулого, особливо плідним є поєднання потенціалу етнографії (палеоетнографії) та археології. З початку ХХ ст. сформувався навіть спеціальний палеоетнологічний напрямок в історичній науці (Б.С.Жуков, О.М.Бадер та ін.)³. Однак, Б.А.Куфтін наголошуючи на специфіці археології та етнографії, вважав більш вірним говорити про палеоетнологічний аналіз в археології, ніж про окрему науку палеоетнологію⁴. Іншим прикладом такої міждисциплінарної співпраці є етноархеологія, представники якої, вивчаючи залишки матеріальної культури сучасних «живих» цивілізацій, ставлять собі за мету встановити особливості відбиття археологічними джерелами різних аспектів життєдіяльності етносуспільних об'єднань⁵.

З другої половини ХХ ст. поширеною стає також точка зору, що етнос являє собою динамічну, змінну систему, яку не слід розглядати абстраговано від часу. Поділяючи ці погляди, Ю.В.Бромлей

© Піоро В., 1999.

підкреслює велике значення історичного підходу в етнології для з'ясування закономірностей та особливостей генезису й розвитку етносу в цілому, що для певних періодів неможливе без використання археологічних та антропологічних джерел⁶.

Одна з найважливіших проблем сучасної науки саме й полягає в реконструкції складних етнічних процесів на території Південно-Східної Європи, в зоні формування індоєвропейських народів.

Активне дослідження старожитностей пізнього кам'яного віку, енеоліту та ранньобронзового віку в степових районах України велось вже з кінця XIX ст. (К.С.Мережковський, Д.Я.Самоквасов, М.І.Веселовський, М.Є.Бранденбург, О.О.Бобринський, Г.Л.Складовський, Д.І.Яворницький, О.А.Спицин, В.О.Городцов та ін.). В.О.Городцов, аналізуючи матеріал з курганних поховань Сіверського Дінця, виділив декілька культурно-історичних груп пам'яток та запропонував їх класифікацію, що стала першою спробою періодизації епохи енеоліту-бронзового віку степової смуги Східної Європи й не втратила свого значення, в загальних рисах, і досьогодні⁷. Однак, звичайно, що на той час кількість матеріалу та рівень його вивченості не дозволяли зробити більш-менш докладних висновків стосовно походження носіїв ямної археологічної культури.

В радянські часи (особливо в період розквіту та подальшого функціонування новобудовних експедицій), коли було накопичено величезний масив даних, зростає значення етнічних реконструкцій як одного з найважливіших завдань археологічних досліджень, хоча, зрозуміло, що за умов примусового домінування марксистської ідеології, основна увага здебільшого (принаймні формально) приділялась соціальному розвитку суспільств⁸.

Етногенез давньоямного населення пов'язувався різними дослідниками з процесом формування та розкладу праіндоєвропейської спільності, проте, їх підходи до вирішення цієї проблеми були різними. Зокрема, В.М. Даниленко, М.Гімбутас, розміщуючи первинний центр формування індоєвропейців між Волгою та Уралом, вважали, що визначну роль відігравав східний імпульс (міграції з південного сходу)⁹; Д.Я.Телегін відстоює точку зору про розвиток місцевого населення за умов певного впливу носіїв південно-східних культур¹⁰. Російський вчений В.О.Сафронов локалізує прабатьківщину носіїв ранньоіндоєвропейської мови в центральних районах Південної Анатолії, звідки відбувалось переселення на територію Балкан та Подунав'я, а на етапі розкладу єдиної індоєвропейської спільності, далі, від Альп до Скандинавії. Формування ж давньоямної культури, на його думку відбувалось саме в Подунав'ї та Прикарпатті, з центром в Північному Попрутті, на основі культур лендельської та лійчастого посуду¹¹.

Однак, на нашу думку, найбільш вірогідним здається віднесення до індоєвропейської прабатьківщини території між Рейном на заході та Сіверським Дінцем на сході, Балтією на півночі та Карпатами на півдні. Оскільки територія України, в такому випадку, являє собою південно-східну частину цієї великої області, то й процеси, які відбувались тут в V-III тис. до н. е., слід розглядати в контексті загальноєвропейських та невід'ємно від них¹². Так, появу в поховальних пам'ятках межиріччя Дніпра та Дону часів неоліту масивного, дуже високого на зріст населення з надто широким обличчям та довгими кінцівками, на думку дослідників, слід пов'язувати з активними міграціями, зокрема з території Західної, Північно-Західної Європи¹³. Цей антропологічний тип, що відзначався яскравими північноєвропейськими риса-

ми, виділявся вченими, поряд з іншими і раніше, але цьому явищу не давалось необхідних пояснень¹⁴.

З часом, дніпро-донецькі мешканці Сіверського Дінця та лісостепової Наддніпрянини прийняли участь у формуванні середньостогівської археологічної культури, носії якої, в свою чергу, увійшли до складу ямної етнокультурної спільності часів енеоліту – раннього бронзового віку¹⁵. Саме цим, напевно, і пояснюється наявність, а в окремих ре-

гіонах (Наддніпрянина, Правобережна Україна) навіть і домінування такого антропологічного типу серед носіїв ямної археологічної культури.

Таким чином, комплексний підхід, до аналізу різноманітних джерел (археологічних та антропологічних) дає змогу поставити питання про участь населення Північно-Західної Європи в формуванні етнокультурної спільності на теренах степової України доби енеоліту – раннього бронзового віку.

¹ *Клейн Л.С.* Археологическая типология. – Л., 1991. – С. 34–48; *Монгайт А.Л.* Археология Западной Европы. Каменный век. – М., 1973. – С. 16–17, 30–33, 35–39.

² *Монгайт А.Л.* Археология Западной Европы. Каменный век. – С. 38–39.

³ *Генинг В.Ф.* Очерки по истории советской археологии. – Киев, 1982. – С. 77–87.

⁴ *Куфтин Б.А.* О методе изучения преемственности погребенных и современных племенных культур // Материалы к доистории Центрально-промышленной области. – М., 1927. – С. 20.

⁵ *Шнирельман В.А.* Этноархеология – 70 гг. // СЭ – 1984. – № 2; *Binford L.R.* Nunamit ethnoarchaeology. – N.Y., 1978; *Ethnoarchaeology: implications of ethnography for archaeology.* – N.–Y.

⁶ *Бромлей Ю.В.* Этнос и этнография. – М., 1973. – С. 236–244.

⁷ *Городцов В.А.* Результаты археологических исследований в Изюмском уезде Харьковской губернии в 1901 г. // Тр. XII археолог. съезда. – М., 1905. – Т. 1.; *Городцов В.А.* Дневник археологических исследований в Бахмутском уезде в Екатеринославской губернии в 1903 г. // Тр. XIII археолог. съезда. – М., 1907. – Т. 1.

⁸ *Массон В.М.* Экономика и социальный строй древних обществ (в свете данных археологии). – Л., 1976. – С. 12–13; *Генинг В.Ф.* Структура археологического познания (проблемы социаль-

но-исторического исследования). – К., 1989. – С. 19, 21.

⁹ *Даниленко В.М.* Энеолит Украины. – К., 1974. – С. 107–157; *Gimbutas M.* The Prehistory of Eastern Steppe. – Cambridge, Mass., 1956. – 241 p.; *Gimbutas M.* Proto-Indoeuropean Culture: the Kurgan Culture during 5th, 4th and 3rd millennia B.C. // Indo-Europe and Indoeuropeans. – Pennsylvania, 1970. – P. 155–197.

¹⁰ *Телегін Д.Я.* Середньостогівська культура епохи міді. – К., 1973. – С. 147–154.

¹¹ *Сафронов В.А.* Индоевропейские прародины. – Горький, 1989. – С. 26–241.

¹² *Залізник Л.Л.* Нариси стародавньої історії України. – К., 1994. – С. 96–97.

¹³ *Потехина И.Д.* Население Украины в эпоху неолита и раннего энеолита. – К., 1992. – С. 15; *Березанська С.С., Гладилін В.М., Гладких М.І.* та ін. Давня історія України. – Т. 1. Первісне суспільство. – С. 224–228; *Залізник Л.Л.* Нариси стародавньої історії України. – С. 97–99.

¹⁴ *Дебец Г.Ф.* Физический тип людей днепродонецкой культуры // Сов. Археология. – 1966. – № 1. – С. 14–22; Антропологические типы древнего населения на территории СССР. По материалам антропологической реконструкции. – М., 1988. – С. 94–99.

¹⁵ *Березанська С.С., Гладилін В.М., Гладких М.І.* та ін. Давня історія України. – Т. 1. – С. 174, 273–295.